

L'origen de les populars festes de carrer, conegudes també com a llevant de taula o serenates a Mataró, es remunta a principis del segle XIX, segons explica el periodista Manuel Cusachs i Corredor.

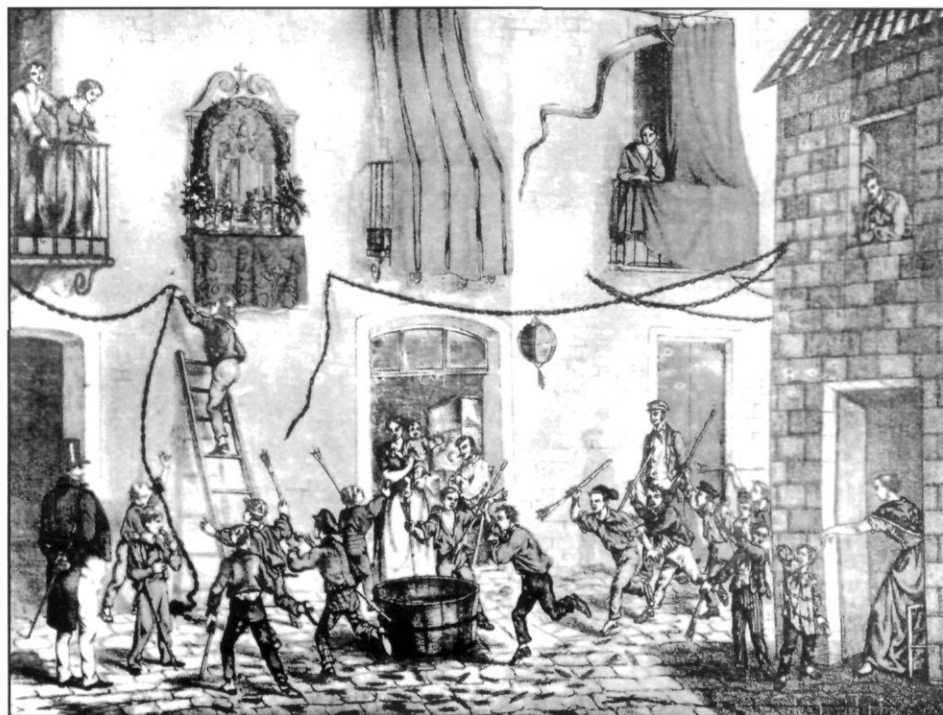
L'ORIGEN DE LES SERENATES A MATARÓ: S'INICIEN A PRINCIPIS DEL SEGLE XIX AMB LA CAIGUDA DE L'ANTIC RÈGIM

Les festes de carrer, llevant de taula, o serenates, tornen a adquirir carta de naturalesa en molts carrers de Mataró. Per l'interès social, cultural i cívic que engloben, ens hem proposat d'investigar quins són els seus orígens i les seves característiques a la nostra ciutat. Avui, podem dir que la gènesi de les serenates a Mataró cal situar-la a principis del segle XIX, allà pels anys vint, gràcies a la caiguda de l'Antic Règim.

LA CAIGUDA DE L'ANTIC RÈGIM

A principis del segle XIX, després de la Guerra del Francès (1808-1813), a Espanya regna Ferran VII. L'any 1812 s'aprova la Constitució de Cadis que limità el poder absolutista de la monarquia. Són anys de pugnes entre

liberals i monàrquics. Finalment cau l'Antic Règim, el qual, entre moltes altres coses «[...] suposa en l'àmbit de la diversió transformacions substancials: l'Església pateix els embats que afecten tan decisivament el seu paper dominant en la col·lectivitat i la festa religiosa passa a tenir un caràcter ritual subordinat. Serà durant la dominació

Les festes de carrer al segon terç del segle XIX, segons un dibuix de Ramon Puiggari, publicat al *Costumari Català*, volum III de Joan Amades.

Serenata a l'Havana, a l'altura del bar La Reforma (1923). Foto cedida per la senyora Àngela Mons.

casa que tenen al carrer d'en Moles com a possible lloc per establir-hi el teatre, però aquest projecte no s'arribarà a posar mai en pràctica.

A partir d'aquests moments, comencem a trobar de manera cada cop més continuada les serenates al carrer, en les quals, a més de ser

moderada que es convertirà en el vèrtex de la cultura burgesa, i durant la Restauració es situarà al mateix centre del poder, integrant els elements heterodoxos del liberalisme exclouent explícitament els no assimilables. [...] Els elements autònoms de la cultura popular es manifesten en els moments de sempre: Carnestoltes, Tres Tombs, Sant Joan, etc., a través dels seus nuclis configurants: la taverna, el joc, el soroll, el moviment, la irreverència, la burla.»¹

I el canvi afavoreix que els ciutadans organitzin actes festius on esplaïar-se, com les serenates.

PRIVATIVA DE L'HOSPITAL

A Mataró les representacions teatrals, els balls i les festes de carrer, a començaments del segle XIX, estaven sotmeses a una privativa de l'Hospital de Mataró.

Sobre aquest aspecte, Carme Espriu, en un acurat estudi titulat *Oci a Mataró, saraus, comèdies i comedians a finals del segle XVIII, detecta l'inici de les serenates a finals dels anys deu i principis dels vint del segle XIX. Per aquells anys, l'Hospital –com acabem de dir– tenia la privativa sobre el teatre i, a més, el 1816, demanà d'ampliar-la al camp dels balls i de totes les diversions. El setembre del mateix any el capità general del Principat prohibeix que no hi hagi altres balls o diversions públiques que no siguin en benefici de l'hospital. I tres anys després «els administradors d'aquesta institució, a fi de poder continuar amb la privativa de les diversions, fan una súplica el 18 de gener de 1819 proposant la*

lloc de trobada per al jovent, també s'hi fan diversos espectacles, com és el cas del carrer Sant Sadurní, on uns homes ensenyen un llop per entretenir la mainada.»²

Queda palès que fou en aquest context i en aquesta època quan les festes de carrer, llevat de taula o serenates, adquireixen carat de naturalesa entre els mataronins.

DADES DEL SEGLE XIX

Quan una activitat s'estabilitza i esdevé quotidiana, s'obren unes expectatives, unes especulacions per a aquells col·lectius que en poden treure un rendiment professional i econòmic. Seria el cas dels adornistes, dels músics.

L'any 1844 onze músics mataronins, «Juan Iglesias y Barbeito y diez más, todos en la presente ciudad de Mataró residentes», van al notari per deixar constància de la formació d'una orquestra instrumental i vocal i també de les normes per les quals s'ha de regir.

L'esmentat Joan Iglesias en serà el director i Joaquim Viladevall –que tenia una botiga de quincalleria– el dipositari. Aquest darrer, però,

«quedarà exonerado de asistir a las funciones públicas a que concurran fuera de la ciudad, a menos que tengan que salir las tres cuartas partes de sus individuos, a los bailes que se den por las tardes dentro de ella, y a las serenatas y fiesta llamada llevat de taula que se acostumbren dar por el verano en varias calles de la misma...»³

Serenata del carrer de Sant Ramon (1926).

Foto cedida per Francesc Safont-Tria.

El document deixa clar i de forma feiaent que les serenates o llevant de taula eren un costum arrelat a Mataró a la primera meitat del XIX.

Cinc anys després (1849), quan només en feia un que s'havia inaugurat la línia del ferrocarril de Barcelona a Mataró (1848), Joan Amich descriu el viatge en tren, les poblacions i, a més, algunes tradicions entre les quals hi ha les serenates i les festes en honor a les Santes Juliana i Semproniana, patrones de Mataró.

Diu Joan Amich «las serenatas son diversiones que no dejan de llamar la atención en esta ciudad, puesto que generalmente desde el dia de San Poncio (11 de mayo) hasta San Ramón (31 de agosto), casi todos los domingos, lunes y algunos martes, una u otra de las calles está guarnecida con ramas de mata, álaos, o colgaduras de ropa ondeando en casi todas las banderas de los buques que en otro tiempo pertenecieron a la marina de esta población. Como dichas fiestas se hacen en obsequio del santo que la calle tiene por patrón, le levantan un altar en la mitad de ella, y a su frente por la noche colocan una orquesta; hay baile en las casas, y el pueblo danza en público mientras las señoras bien aliñadas se pasean o estan sentadas en las puertas o balcones de las habitaciones, esmerándose los moradores en iluminar todo el espacio en que tiene lugar la función.»⁴

A l'any 1888 Josep M. Pellicer edita la seva obra *Estudios Históricos-Arqueológicos sobre Iluro*, on també parla de les serenates, donant-los un sentit marcadament religiós. Les emmarca dins la influència del catolicisme quan diu que «la proclaman aún sus misma calles, no solo conocidas en su mayor parte con la advocación de algun santo, sinó por la hornacina en que la santa imagen se ostenta, y ante la que anualmente se celebran típicas serenatas.»

Però no només es queda aquí, sinó que ens fa una descripció del que eren les serenates, que val la pena de reproduir.

«Llámase así lo que en otras poblaciones *festas de carrer*, consistiendo lo típico en Mataró el hacerlas en obsequio al santo que en la calle preside. El dia señalado se adorna con profusión de luces y flores la hornacina, o se erige un nuevo altar; toda la calle se presenta engalanada con arcos, guirnaldas, globos de luz, banderolas, flámulas, gallardetes con los colores de la antigua marina mercante de la ciudad: la música alegra el barrio con escogidas piezas, se baila hasta muy entrada la noche, se disparan fuegos de artificio, y una animación inusitada reina en el punto en que la serenata es celebrada. Desde mayo a noviembre puede disfrutarse en alguna parte de la ciudad de tan característicos espectáculos.»⁵

Joan Amades i Gelat, reconegut folklorista de Barcelona, ens ha deixat escrit com eren les serenates o festes de carrer a Catalunya.

«En les festes de barri hom pot considerar dos aspectes: l'embelliment i guarniment del carrer i els divertiments que formen el programa de la festa. [...] Dies abans de la festa, hom l'anunciava amb banderes i gallardets de paper, que hom penjava de banda a banda del carrer, suspesos d'una corda fixada en un balcó de cada banda i penjats a l'alçada d'un segon o tercer pis. Hom feia els gallardets amb bitllets de rifes populars i ciutadanes d'aquell temps: la de l'empedrat, la de l'Hospital i la de la caritat. Els carrers més rics, a més de banderes, penjaven salamons fets amb papers de colors aplicats damunt de cercols de xescla. Abans, hom guarnia els carrers amb elements vegetals. Hom feia llargues garlandes de branques de mata, espígol, esparreguera i altres vegetals verds i les estenia en ziga-zaga de l'un costat a l'altre del carrer i de cap a cap.

[...] Era corrent, al matí del dia de la festa, celebrar una funció religiosa a l'església més immediata. Si la festa era rumbosa, llogaven una música que al matí feia una passada o cercavila pels carrers més propers. A la tarda es feien els jocs de la mainada. Cap al tard hom passava el rosari davant de la capella, i després es cantaven els goigs. La gent, com per veure els titelles, acudia amb cadires i s'instal·lava asseguda al carrer. En havent sopat es feia ball, que durava fins a tal i quina hora de la nit.»⁶

EL BLOC MATARONÍ (1926)

El *Bloc Mataroní* de l'any 1926 també recull i descriu les serenates en un escrit titulat «Costums mataronines. Les festes de carrer», que transcrivim parcialment.

«Quan arribava la primavera, temps de bonança, començaven les festes de carrer conegudes amb el nom de serenates. Aquestes festes de carrer eren tradicionals i tenen un origen molt antic: el seu fonament era celebrar la diada del sant Patró del carrer.

[...] La capella del sant, situada en una casa del carrer, que solia ser propietat dels veïns, la imatge s'adornava i enllumenava tant com es podia i els llums cremaven tot el dia si el vent no els apagava; al migdia hi havia el llevat de taula que consistia en un pasa-calle d'una orquestra que acompanyava als joves encarregats de la festa, o junta organitzadora, que anaven proveïts de sengles rams de flors amarats d'essència, o bé amb morratxes, i ruixaven a les noies del carrer, amb l'objecte de perfumar-les...

[...] El carrer estava tot ell guarnit amb grans banderes de tots colors, que si bé no pertanyien a cap Estat, eren un ornament força artístic i eren de grans dimensions i penjades al mig del carrer; a més tot el carrer de dalt a baix i en forma de zic-zac hi havia una cadena de paper o uns cordills amb petites banderetes de tots colors que amb la bellugadissa de l'oreig feien un gran cop de vista.»⁷

La premsa local també es va ocupar d'aquesta activitat lúdica. La referència més antiga que coneixem és a la *Revista Mataronesa* (1864), de la qual a continuació oferim un breu resum. També recollim la valuosa aportació del *Dietari* de Josep Manén, aleshores arxiver municipal.

La *Revista Mataronesa* de l'any 1864, com ja hem avançat, deixa constància de les serenates

d'aquell mateix any donant a entendre que algunes es celebraven des de feia temps, com la del carrer d'en Pujol, «según costumbre inmemorial». Que la del carrer de Sant Joan fou «poco animada». Diu també que en el decurs de les Festes de les Santes d'aquell any hi hauria serenates a alguns carrers. Se'n celebraren als carrers de Santa Teresa i de Sant Josep (fora muralla) i a la part baixa de la Riera, «según tradición». També se'n van fer pel mes d'agost al carrer d'Argentona (fora muralla) i al carrer d'en Palau.

En canvi, segons l'esmentada *Revista Mataronesa*, a la Muralla de Sant Llorenç, hi hagué una «sombra de serenata». També se'n van celebrar al carrer d'Argentona (dins muralla, aleshores carrer de Sant Roc), al carrer Nou, al de Sant Agustí i al de Sant Ramon. Aquesta darrera la trobem documentada al 1865, en una breu nota a la *Revista Mataronesa* del dia 8 de setembre que diu «Serenatas. El domingo último (dia 3) las celebraron las calles San Ramon y San Benito.» La mateixa revista del mes anterior diu que ja les ha celebrat «como de costumbre» el carrer d'en Pujol i que aviat ho faria el d'Argentona. I que el setembre de 1865 se'n farien també al carrer de Bonaire i a la plaça del Beat Salvador.

En el decurs de l'any 1871 n'hi van haver, com a mínim, catorze, als carrers d'en Pujol, Sant Roc, Caminet, Sant Ponç (Camí Nacional), Sant Pere, Sant Joan, Sant Sadurní, Nou, Sant Ramon, Montserrat, l'Havana, Bonaire, de la Mercè i de Sant Francesc.⁸

La temporada de serenates s'inicià al carrer de Sant Joan, el 23 de juny, i es va cloure al mes d'octubre amb la del carrer de Sant Francesc de Paula. Entremig hi havia, pel juliol, la del carrer de Sant Sadurní. El 28 d'agost la del carrer Nou, en honor de sant Josep de Calassanç. Al setembre n'hi hagueren quatre, al carrer de Sant Ramon, el dia 3, al de Montserrat, el dia 8, a l'Havana, el dia 10, i al carrer de Bonaire, el dia 17. I el mes d'octubre dues més, la del carrer de la Mercè, el dia 1, i la de Sant Francesc de Paula, el dia 8.

L'any següent, el 1872, fou encara més propici, ja que n'hem comptabilitzat vint-i-una. Dues al carrer de Sant Antoni, part de dalt i part de baix, el 16 de juny i 13 de juliol, respectivament. Dues més al carrer de Sant Joan, primer la del sector de dalt, el més proper a les Escaletes, el dia 24 de juny, amb llevat de taula, ball i banderes, i el dia 30 «la meitat restant del carrer sant Joan, ab llevat de taula y ball a la vetlla essent decorat lo carrer ab moltes banderes, cadenes de paper,

La mainada del carrer Clavé (Camí fondo) a la serenata celebrada els dies 16 i 17 de juny de 1945.

fanalets de color y un barco que penjaba al centre i il·luminaven llumets posats en closcas de cargols.»⁹

Després vindrien les dels carrers de Sant Francesc de Paula i de Sant Onofre, el 13 de juliol. El dia 25 del mateix mes les dels carrers de Sant Elies i del barri de Puerto Rico. A l'agost hi van haver les dels carrers d'en Pujol, el dia 5, en honor de les santes Juliana i Semproniana, les de la Riera i de la Muralla de Sant Llorenç, el dia 10. L'endemà, dia 11, la del carrer Amàlia. El dia 14 la del carrer d'Argentona. I el 15 les dels carrers de Sant Sadurní i de Sant Roc. El 25 la del carrer de la Concepció i el 31 d'agost es celebrà la del carrer de Sant Agustí.

El setembre hi hagueren les dels carrers de Sant Ramon, dia 1, de Montserrat, dia 15, de la plaça del beat Oriol i de l'Havana, dia 23.

Els dos anys posteriors, 1873 i 1874, van ser molt agitats per culpa dels atacs carlistes que van sacsejar i alterar la vida quotidiana de la ciutat. El 1873 Josep Manén, en el seu *Dietari*, no en registra cap, i el 1874 només la del Camifondo, «després d'haver-hi tant de temps que no se n'havia fet cap» i les dels carrers de Sant Joan i de Sant Pere, els dies 28 i 29 de juny respectivament. Pel juliol en va anotar quatre, la Riera, carrer de Santa Maria i Camí Ral, el dia 5, i el dia 12 la del carrer de Sant Francesc de Paula.

L'any 1875 va ésser també un any políticament agitat; cal recordar els fets de gener en què un

escamot carlista atacà Mataró. D'aquest any només hi ha registrades mitja dotzena de serenates, totes a partir del setembre, als carrers de Sant Rafael, Sant Benet i Sant Ramon, dia 5, i el dia 12 als de Santa Teresa i Sant Josep. I el novembre, dia 21, al carrer d'Argentona.

Pel febrer de 1876 el govern central dóna per acabada la guerra civil. La normalitat i el relaxament torna a

imperar. El 4 de març hi ha unes grans Festes de la Pau a tot el país. Pel maig es celebra l'aplec de Santa Rita amb ofici, música i ball. I pel juliol hi ha constància de les serenates dels carrers de Sant Joan, dia 1, de Sant Josep (fora muralla) i de Santa Teresa el 16.

A finals del segle XIX sembla declinar la celebració de festes de carrer, o potser la premsa d'aleshores, *El Cronista* (setmanal) i *La Costa de Llevant* (quinzenal) no se'n fan ressò de forma exhaustiva i feaent. Se'n celebraren tres el 1890; cinc el 1893 i cinc més l'any 1896.

SERENATES AL SEGLE XX

Amb el canvi de segle les festes populars –les serenates– tornen a celebrar-se. L'any 1901 és un dels que se'n registren més a Mataró. N'hem comptabilitzat dinou en total. Al mes de juny, una, carrer de Sant Joan. Pel juliol, cinc, carrers de Sant Pere, de Sant Cristòfol, de Barcelona, de Santa Teresa i de Guifré. A l'agost, nou, carrers de la Concepció, Cuba –entre la plaça i el de Sant Benet–, Goya, Sant Roc, Amàlia, Camí Ral –entre Sant Joan i Sant Antoni–, Beat Josep Oriol, Ravalet i Sant Ramon. Pel setembre, quatre, carrers de Llauder, Fray Luís de León, Sant Simó i Sant Rafael.

El 1905 foren catorze i el 1910, nou. L'any 1915 n'hem comptabilitzat deu en total, quinze l'any 1917, tretze l'any 1922 i disset l'any 1923.

Serenata del carrer de Sant Joan (anys 50).
Foto cedida per la senyora Rita Soler.

Segons el *Diari de Mataró* d'aquest darrer any, el 1923, entre els mesos de juliol i de setembre, se'n van celebrar un total de setze. Pel juliol quatre, carrers de Sant Rafel, Sant Sadurní, Argüelles i Santa Maria. Per l'agost foren set, les dels carrers de Santa Marta, Milans, Fray Luís de León, l'Havana, Sant Joaquim, Moreto i Catalunya. I pel setembre sis més, carrers de Sant Ramon, Sant Cugat, Portal de Valldeix (carrer dels Àngels), Caputxines i Esplanada, Altafulla i Santa Teresa.

En la dècada que va dels anys 1925 al 1935 la celebració de serenates va anar de forma decreixent. Si al 1925 se'n feren setze, el 1930 deu i només set el 1935.

GUERRA I POSTGUERRA

Entre els anys 1936 al 1939 n'hi hagueren molt poques. Algunes comissions destinaven els diners recaptats per a l'ajuda a familiars de milicians que estaven a front. Foren els casos dels carrers de Jordi Joan, passatge Santa Magdalena, carrer d'en Pujol, d'Onofre Arnau, de Guifré, de Montserrat i de Francesc Layret, segons consta al diari *Llibertat* de l'època.

A mesura que la fi de la guerra s'allunyava, algunes festes populars van anar recobrant el seu pols. I les serenates no foren una excepció.

El periòdic de *Mataró* dels anys 1940 i 1942 no en recull cap. Tres anys després, el 1945, n'hi hagueren vint-i-cinc en total, entre els mesos de juny i agost. Pel juny la celebraria el carrer del Camí fondo, aleshores dit Clavé. Pel juliol els de Sant Cristòfol i Cristina. Per les Santes, els carrers d'en Pujol, Hospital, passeig Marítim, Av. Terç Ntra. Sra. de Montserrat (tram de la Riera des del carrer d'Argentona a la plaça Espanya), plaça de Santa Anna i Rambla. Per l'agost els carrers de Prat de la Riba (aleshores dit Primera Bandera de

Falange de Catalunya), Sant Pau, Sant Isidor, Llauder, Moreto, Jordi Joan, Sant Ramon, Sant Benet, Churruca, Prat, Cuba (aleshores General Mola), l'Havana, Gravina, passatge Garcia Oliver, Amàlia i passatge Santa Magdalena.

I quan es deixà de fer la de l'Havana —llavors era carretera nacional— se'n feren als carrers de Floridablanca i Pacheco, durant els anys cinquanta.

L'any següent, el 1946, se'n celebraren disset en total. La primera fou la de l'Havana els dies 20 i 21 de juliol. Seguirien, el mateix mes, les del Racó de Sant Pere i carrer de Sant Cristòfol. A l'agost se'n celebrarien set, als carrers de Churruca, el dia 17, de Gravina, el dia 10, de Sant Onofre, davant de can Dimas, els dies 24 i 25, de Sant Isidor, també els dies 24 i 25; i Prat de la Riba i Sant Ramon, els dies 31 d'agost i 1 de setembre. I pel setembre hi hagueren les dels carrers de Jordi Joan, dies 3 i 4, Concepció, dies 14 i 15, passatge de Santa Magdalena, dia 8, carrer de Fray Luís de León, dies 7 i 8, carrer de Cuba (General Mola), els dies 7 i 8, carrer de Sant Elies, dies 14 i 15, i al carrer d'Amàlia, els dies 21 i 22 de setembre.

A partir d'aquest any s'experimentaria una davallada. Era l'època del racionament, de les restriccions elèctriques, dels temps difícils. La premsa també es ressentia d'aquella situació de crisi. Des del setembre de l'any 1946 al març de 1948 no surt cap periòdic a Mataró a causa de la manca de paper. El periòdic *Mataró* de l'any 1949 només parla de la del carrer Cooperativa. I en els anys posteriors només es parla de les revetlles de Sant Joan i Sant Pere.

OPINIONS

Per als interessats en aquest tema, facilitem una petita relació bibliogràfica i hemerogràfica on poder trobar opinions i valoracions del que van ser les festes de barri, llevant de taula o serenates.

Ramon Salas i Oliveras, al seu llibre de vivències *De quan era noi* (finals XIX inicis XX) rememora les serenates i l'enorme feina del veïnat en preparar-la al llarg de tot l'any.¹⁰

El veterà periodista Francesc Enrich i Regàs, al seu llibre *La vida a Mataró al primer quart de segle*, reviu també les serenates de les primeres dècades del segle XX que ell va viure.¹¹

El folklorista Joan Amades en parla abastament –a nivell de tot el país– en el seu magnífic treball *Costumari Català*, al volum III.

També val la pena llegir el *Bloc Mataroní* de l'any 1926, on parla de «Costums mataronines. Les festes de carrer». I al *Diari de Mataró* del 20 de setembre de 1930, a l'editorial titulada «Adéu estiu. Adéu serenates». I en el del dia 15 de juliol

de 1935 a la titulada «Perfil». I posteriorment, al periòdic *Mataró* del 17 de juny de 1950, on E. (Esteve Albert) parla de les «Antigues tradicions y costumbres populares mataronesas».

RECUPERACIÓ

Des de fa una vintena d'anys, alguns carrers de Mataró han recuperat aquesta tradició cívica, de bon veïnatge, l'origen de les quals –com hem vist– és de quasi dos segles d'antiguitat, bo i que amb unes característiques més modernes però conservant el caliu i la personalitat d'aquells llevants de taula: les serenates. Els que l'han recuperat són els carrers de Sant Joan, Sant Ramon, Amàlia, Prat de la Riba i Cristina. I els més recents són els casos de les serenates de la Via Europa (2002), Sant Pelegrí (2003) i plaça Pi i Margall (2003).

Ara un cop feta la investigació que avui us oferim, és reconfortant veure com les tradicions populars que van néixer quasi fa dos segles suren a través dels temps, adaptant potser noves formes però amb el comú denominador de fomentar el veïnatge, el civisme i l'esplai.

Manuel Cusachs i Corredor

SERENATES ACTUALS

Sant Joan (1982), Sant Ramon (1985), Amàlia (19??), Prat de la Riba (19??), Cristina (19??), Via Europa (2002), Sant Pelegrí (2003), Plaça Pi i Margall (2003).

NOTES

1.- FRANCESC COSTA, *Mataró Liberal, 1820-1856* (Mataró 1985), p. 45.

2.- CARMÉ ESPRIU, «Oci a Mataró: saraus, comèdies i comedians a finals del segle XVIII», *VI Sessió d'Estudis Mataronins*, 15 d'abril de 1989. Ed. Museu Arxiu de Santa Maria (Mataró 1990), pp. 87-88.

3.- Arxiu Municipal de Mataró (=AMM), AP Desideri Torras, 2 gener 1844, foli 9.

4.- JOAN AMICH, *Viaje a Mataró en ferro-carril* (Barcelona 1849), pp. 16-17.

5.- JOSEP M. PELLICER, *Estudios Histórico-Arqueológicos sobre Iluro* (1888), pp. 446-447.

6.- JOAN AMADES, *Costumari Català*, Volum III, Salvat Editors (Barcelona 1952), pp. 868, 871, 872.

7.- *Bloc Mataroní* (1926), full del dia 12 de juny.

8.- JOSEP MANÉN, *Dietari* 1871.

9.- JOSEP MANÉN, *Dietari* 1872, p. 108.

10.- RAMON SALAS I OLIVERAS, *De quan jo era noi (de l'última dècada del segle XIX a la segona del segle XX)*, (Mataró 1991).

11.- FRANCESC ENRICH I REGÀS, *La vida a Mataró al primer quart de segle*, col·lecció Caps de Bou, núm. 8, Patronat Municipal de Cultura de Mataró (1987), p. 78.